

Munich Personal RePEc Archive

Rationality in Economics: from Homo Oeconomicus to „Homo Irationalis”

Constantinescu, Radu

Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Doctoral School of Economics

2011

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/33379/>

MPRA Paper No. 33379, posted 14 Sep 2011 17:54 UTC

Rationality in Economics
-from Homo Oeconomicus to „Homo Irrationalis”-

CONSTANTINESCU, RADU

"Alexandru Ioan Cuza" University, Iasi, Romania

14 SEPTEMBER 2011

RAȚIONALITATEA ÎN ECONOMIE
-de la Homo Oeconomicus la Homo Irrationalis-

(eseu)

CONSTANTINESCU RADU

PhD Student, Faculty of Economics and Business Administration

"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi

Bd. Carol I No. 22, 700505, Iași, România

radu.constantinescu_85@yahoo.com

Abstract: The aim of the present paper is an attempt to build a scaffolding with the help of which, the concept of “rationality” will be explored from the philosophic and also economic point of view, with the purpose of highlighting that Econometrics and other purely quantitative scientific demonstrations are subject to serious errors. The starting issue is given by the usage of the "rationality" concept in the economic science, the way that it can change the result of the human action and also the risk of treating the rational as being irrational by only taking into account the results of a sole action.

Keywords: *rationality, irrationality, human action, homo oeconomicus, homo irrationalis*

CUPRINS

1. INTRODUCERE.....	4
2. UNDE TRIMITE ABSENȚA LUI <i>HOMO OECOMICUS</i> ?	4
3. IMPOSIBILITATEA UNEI RAȚIONALITĂȚI COLECTIVE	6
4. RAȚIONALITATEA ÎN ECONOMIE	9
5. CONCLUZII.....	10
6. OPINII PERSONALE DESPRE CONCLUZII.....	12
BIBLIOGRAFIE.....	13

1. INTRODUCERE

Începem această lucrare prin a menționa că o referire la *raționalitate* nu poate fi făcută decât în momentul în care au fost stabilite circumstanțele discuției și perspectiva dinspre care este abordată problema conceptului. A stabili limitele de referință la modul simplist, oferind doar o definiție de dicționar și rezumându-ne la aceasta, nu este doar insuficient ci și periculos. Faptul decurge din instabilitatea terminologică și din multitudinea de posibilități *dinspre* care se poate vorbi de raționalitate. În acest sens, vom începe analiza printr-o trimitere cât mai detaliată la originile contextului și în special la modul de abordare al acestuia, fără a ocoli abordările filozofice.

Adaptând textele marilor filozofi precum **Aristotel** sau **Descartes**, fără a ocoli punctul de vedere al lui **Kant** despre *rațiunea pură*, sau cel al lui **Raymond Aron** despre relativitatea conceptului de adevăr și rațiune, pentru a ajunge mai apoi la filozofi și economiști contemporani precum **Robert Nozick** sau **Amartya Sen**, preocupați în mod deosebit de problema raționalității, vom încerca să stabilim nu numai faptul că ne este zadarnică o abordare ad-literam a conceptului, ci și faptul că o acțiune umană cu un grad scăzut de raționalitate nu trimite neapărat individul, ca întreg, și uneori nici acțiunea, pe terenul iraționalului. A spune că ceea ce nu este rațional este obligatoriu irațional, așa cum fac adesea unii economiști moderni, poate fi considerat ca fiind o primă consecință nefastă a renunțării la filozofie în detrimentul „aritmeticii pure”. Prima întrebare ce ne poate parcurge creierele în acest context este, dacă: *Economiștii moderni care înlocuiesc raționalul cu iraționalul, au luat vreodată contact cu esența ideilor aristoteliene sau kantiene?* Cu siguranță, dacă ar fi făcut acest lucru, ideile marilor filozofi le-ar fi trezit îndoieli asupra modului propriu de a *raționa despre raționalitate și iraționalitate*.

2. UNDE TRIMITE ABSENȚA LUI *HOMO Oeconomicus*?

Imposibilitatea economiștilor de a stabili dacă individul este rațional sau nu, a dus la abordări și concluzii antitetice, chiar dacă, încă din antichitate, Aristotel oferea un teren fertil pentru astfel de abordări. Putem acum să mergem spre sensul lucrurilor și să

demonstrăm că așa stau faptele. În *Metafizica*, Aristotel menționa că: „...nici despre ceea ce este, nici despre ceea ce nu este, nu e valabilă propoziția că este sau nu este.” (Aristotel, 2010: 156). Ideea aristoteliană trebuie să ne provoace la a gândi *despre*, și nu numai *în consecința faptului*. Mai exact, înainte de a trimite întreaga acțiune umană pe terenul iraționalului, drept consecință a faptului că unele acțiuni nu sunt perfect raționale, este bine să ne întrebăm *despre irațional*. Este iraționalul o ipoteză obligatorie în cazul lipsei acțiunii perfect raționale? Cu siguranță nu! Soluția, așa cum susținea și Aristotel, este una echivalentă cenușiului între alb și negru. Este la fel de absurd să vorbim despre omul irațional în absența unui om rațional, ca atunci când am vorbi de impetuoșitatea existenței răului absolut în cazul absenței binelui angelic. Ori, este bine știut și ușor observabil faptul, că aceste lucruri nu sunt, în termeni economici, perfect substituibile. În acest sens, unui singur individ i se vor putea atribui atât acțiuni puternic raționale cât și acțiuni iraționale, pentru ca în final, să vorbim de un om cu raționalitate limitată.

Conceptul de *raționalitate limitată* nu este unul de o absolută noutate. Cu toate acestea, el a fost înlăturat treptat, prin contribuțiile teoreticienilor economiei neoclasiche. Fără un reper clar, aceste trimiteri se pare că duc către modelele economice ale lui Neumann și Morgenstern.

Cei care au profitat din plin de caricaturizarea lui homo oeconomicus sunt avantajați astăzi de un om perfect irațional. Aceștia sunt adepții scientizării economiei. Pentru ei, existența oricăreia din aceste hidoșenii nu face decât să le ofere impresia că eforturile lor de a calcula și de a anticipa reacția omului și, în consecință evoluțiile pieței, nu sunt zadarnice. Pentru a reuși să păstreze acest eșafodaj utopic, economiștii mainstream apelează fie la irațional (ca opus al raționalului însa la fel de cuantificabil), fie la piețe perfect raționale, obținute prin suma acțiunilor parțial raționale (aspect asupra căruia vom reveni în rândurile ce urmează). Aceștia însă, nu iau în calcul faptul că raționalitatea limitată nu este independentă ci dependentă de un motiv, o credință, un scop, știut în general doar de cel care ia decizia. Așa cum susține Robert Nozick în *The Nature of Rationality*, „Raționalitatea este o chestiune legată de un motiv. Credința în raționalitate, depinde de motivul pentru care se posedă această credință...Raționalitatea

este o chestiune de fiabilitate.” (Nozick 2010: 64) Fiabilitate care decurge din experiențele anterioare, din capacitatea și cunoștințele individuale.

Dacă aceste argumente nu sunt suficiente pentru existența omului cu raționalitate limitată, este necesar să menționăm și faptul că raționalitatea individuală este strâns legată de libertate. Un individ irațional, nu poate fi lăsat să acționeze liber, deoarece el nu-și va face bine nici sieși dar nici societății ca ansamblu. Înlocuirea omului rațional cu un om irațional, oferă astfel terenul ideal pentru extinderea puterilor coercitive ale statului și un argument solid pentru socialism. Dacă individul nu poate acționa rațional, el va trebui supus îngrădirilor legislative. Înlocuirea lui cu o *acțiune colectivă rațională*, este la fel de prielnică socialismului precum omul irațional, deoarece, așa cum se va vedea în continuare, rațiunea pură nu poate fi creată nici din suma iraționalităților și nici din suma raționalităților limitate. Raționalitatea este cauzală, abstractă și infinită ca valoare numerică. A spune că obținem această raționalitate prin suma algebrică a raționalităților limitate este ca atunci când am încerca să adunăm numere în speranța că rezultatul final este cel mai mare număr posibil. Din această cauză, pentru a tinde spre o cât mai mare raționalitate colectivă, trebuie să tindem spre acțiuni individuale cât mai raționale, cărora să li se poată atribui valori numerice cât mai mari. În acest sens, statul se va simți din nou îndreptățit să „ajute” individul să obțină, constrâns de legi, acțiuni de o cât mai mare raționalitate.

3. IMPOSIBILITATEA UNEI RAȚIONALITĂȚI COLECTIVE

Până acum am stabilit că omul are o raționalitate limitată și că omul irațional este doar un vis matematic, la fel de abstract ca individul perfect rațional, scos din matca societății. Este timpul să ne oprim atenția asupra acțiunii individuale și colective despre care am discutat succint în capitolul anterior.

Este necesar acest demers, deoarece există suficiente voci care au realizat că individul nu este nici perfect rațional, dar nici perfect irațional. Această credință trimite uneori spre o *raționalitate colectivă*, care duce la o raționalitate a piețelor pe ansamblu, în așa fel încât prognoza matematică și calculul econometric să rămână valabile.

Gradul de raționalitate al unei acțiuni, făcând abstracție de timp, poate fi stabilit doar de cel care realizează acțiunea. Doar el știe cu exactitate care-i este scopul și ce rezultate așteaptă de la acea acțiune. Așa cum susținea Raymond Aron în prefața cărții „Omul de știință și omul politic” a lui Max Weber, „A acțiune rezonabil înseamnă ca, după ce chibzuiești, să iei decizia care dă cele mai mari șanse atingerii scopului vizat. O teorie a acțiunii este deopotrivă o teorie a *riscului* și o teorie a *cauzalității*.” (Aron 2011: 7). O idee cât se poate de adevărată care completează foarte bine și ceea ce Kant denumea cunoașterea *a priori*. Atâta timp cât individul este singurul capabil să-și anticipeze propriul scop, tot el este singurul capabil să decidă care este acțiunea cu cel mai înalț grad de raționalitate. În momentul în care acțiuni umane colective, intervenții naturale fortuite sau alți factori, denaturează rezultatul acțiunii individuale, nu putem vorbi de acțiune individuală irațională, chiar dacă uneori, privind retrospectiv, avem tentația de a ne întreba: „Ce s-ar fi întâmplat dacă?”. Despre acțiunea rațională a individului, așa cum am menționat, cred că putem discuta doar *a priori*. Odată ce contactul ei cu celelalte acțiuni a fost înfăptuit, se nasc o multitudine de variabile și factori de intensități diferite care pot fie să ajute la o mai bună realizare a scopului, fie la o deturnare a acțiunii. *Acești factori nu pot face ca acțiunea din momentul x, un moment care face abstracție doar de viitor nu și de trecut, deoarece trecutul are obligația să împingă individul cunoscător spre o anumită decizie, să fie catalogată ca fiind irațională doar pentru simplul fapt că nu și-a atins scopul.* Ea poate fi numită cel mult „neinspirată”, deoarece a fost luată în măsura și ansamblul factorilor din perioada respectivă și nu în perioada curentă. Dacă extindem în practica generală ceea ce Raymond Aron restrângea la adevărul științific, putem spune că nu subiectivitatea și relativitatea unei acțiuni, constituie fundamentul de raționalitate, ci mai degrabă „caracterul *parțial* al adevărilor științifice și *pluralitatea* valorilor” (Aron 2011: 11). Caracterul parțial al adevărilor trebuie să aibă menirea de a aduce cercetătorul din științele sociale, acolo unde-i este locul, adică în dinamica sistemelor sociale, într-o infinitate de variabile cu evoluții imposibil de anticipat prin încadrarea în ecuații matematice.

În ceea ce privește *raționalitatea colectivă*, ea este la fel de himerică precum *cunoașterea colectivă* sau *voința comună*. Atâta timp cât indivizii au scopuri diferite,

experiențe diferite, percep realitatea în mod diferit și au așteptări adesea contradictorii de la aceasta, ei acționează cât de rațional pot, în măsura capacității proprii de percepție și anticipație. Individul nu este o entitate solitară, izolată de mediul exterior, ci presupune, așa cum spunea Descartes, și o compoziție de *gânduri, sentimente, dileme, concepții și preconcepții*, este capabil să *imagineze, să spere, să aibă așteptări și să ofere uneori soluții care depășesc cu mult spiritul de înțelegere al vremii în care se desfășoară*, fiind adesea considerat irațional, tocmai din acest punct de vedere. Pentru a exemplifica acest fapt, să luăm cazul unui animal care trebuie să străbată o pădure pentru a ajunge la apă. Cu siguranță, un fizician sau un matematician care va observa traiectoria aproape rectilinie a acestuia, din punctul de plecare spre sursa de apă, o să considere alegerea ca fiind una perfect rațională. În același timp, un om, o ființă cu capacitate de anticipare și cu simțuri, poate alege o cale ocolită, chiar dacă este impulsivat de aceeași nevoie fizică. Alegerea lui nu poate fi considerată irațională, deoarece el este capabil să aproximeze cât timp mai poate rezista fără apă, care îi este capacitatea fizică și rezistența la efort, ce importanță are pentru el plimbarea în natură, și să ia în calcul alte aspecte care duc la o decizie ce din exterior poate părea irațională. Într-un astfel de context, putem spune despre animal că a acționat mai rațional decât omul, doar dacă golim acțiunea de cunoaștere, context, spațiu, timp și de orice element care oferă argumente pentru o atare alegere. Dacă facem acest lucru, nu mai putem discuta nici despre om și deci nici despre rațiune.

Decizia individuală de a acționa sub egida unui sentiment sau a unei anumite stări de spirit face parte din natura umană și nu din iraționalitate. Faptul că natura a fost mai generoasă spre a înzestra anumite minți, cu o capacitate superioară de analiză, care să-i ajute să ia foarte des deciziile potrivite și raționale, nu face decât să trimită din nou raționalitatea spre individ și nu spre un agregat social. A aduna *raționalitățile limitate* astfel cum fizicienii compun forțele exercitate asupra unui corp, pentru a obține o rezultantă, înseamnă nu să luăm în calcul o multitudine de variabile, așa cum ar crede un matematician, ci *să izolăm acțiunea indivizilor de spațiu și să o proiectăm în timp*. Or, cum să vorbim despre timp făcând abstracție de spațiu? Spațiul în care se desfășoară rezultatul unei acțiuni, aduce cu sine o multitudine de factori adiacenți, care, așa cum

am mai menționat, pot fie să ajute la atingerea scopului unei decizii, fie să o devieze de la acesta.

Așa cum am observat până aici, raționalitatea este mereu legată de o acțiune care urmărește un scop însă nu putem deduce sub nicio formă o reciproca conform căreia, orice acțiune este precedată numai de rațiune. De aceea, nu putem izola acțiunea umană de raționalitate și nici raționalitatea de individ, doar pentru a prognoza trendul deciziilor colective. Odată izolată acțiunea de individ, ea poate fi analizată și prognozată doar întâmplător, în condițiile unei ciclicități, a unei proiecții în viitor a acțiunilor trecute.

În esență acestea sunt cele mai importante motive, însă nu și singurele, pentru care putem vorbi doar despre o raționalitate individuală și nu despre o raționalitate colectivă.

4. RAȚIONALITATEA ÎN ECONOMIE

Caracterul bivalent al economiei, o expune pe aceasta atât criticilor venite dinspre științele exacte cât și a acelor venite dinspre științele sociale. Cum este de așteptat, criticile venite dinspre filozofie sunt îndreptate către raționalitate, evidențiindu-se astfel fragilitatea teoriilor economice.

Filozofii consideră adesea că economiștii „nu fac o deosebire între *acțiunile din sfera economică* și cele *din afara sferei economiei*. Pentru ei, nu este o deosebire între a cumpăra cârnați și a citi o carte...deosebirea dintre ceea ce se petrece în *sfera economică* și ceea ce are loc în alte sfere, cea spirituală, bunăoară, ține de domeniul plitudinilor.” (Solcan 2009: 288) După cum se poate observa, critica vine în contrapondere cu acuzele aduse economiei de către științele tari, care cer adevăruri absolute și calcule reci. Economiștii cărora li se adresează această acuză sunt cei care consideră că raționalitatea economică cere, fie maximizarea profiturilor, fie maximizarea satisfacției, a utilității. O viziune ce trimite mai cu seamă spre mercantiliști decât spre economia modernă și nu face decât să izoleze individul de gânduri și sentimente. De aceea Amartya Sen în *Rationality and Freedom* în cadrul eseului *Raționalitate și Incertitudine* susține că: „Oamenii în viața reală sunt sau nu sunt interesați a-și urmări doar propriile interese, însă ar fi absurd să se pretindă că oricine care nu urmărește ceea ce el sau ea recunoaște a fi interesul propriu, trebuie să fie catalogat ca fiind irational.” (Sen 2004: 227) Ideea la

care face referire Amartya Sen, într-o modalitate mult mai apropiată științei, vine în apărarea economiei și a principiilor sale de bază și îndepărtează interpretările, exagerate în stil schopenhauerian.

Pentru a putea vorbi de acțiune rațională în economie, este necesar să luăm în calcul factorul timp, chiar dacă acesta tinde să complice și nu să ușureze cercetarea. Spunem că trebuie luat în calcul timpul, deoarece o acțiune ce poate presupune un grad ridicat de raționalitate în momentul A, se poate dovedi ca fiind mai apropiată de iraționalitate într-un moment B. În acest caz, se poate considera că individul care a acționat a luat în calcul doar un beneficiu imediat, dar care însă i-a adus prejudicii mari în viitor. Dacă prejudiciile au fost cauzate de modificarea factorilor externi din momentul A, suntem îndreptățiți să credem că individul a fost mai mult neinspirat decât irațional. În plus, dacă din capul locului acțiunea a avut ca scop un câștig imediat și acesta a fost obținut, putem considera acțiunea ca fiind una rațională. Din această cauză spunem că raționalitatea la cote înalte este apanajul minților cu forță analitică și exclude hazardul. Poziționarea spre rațional sau irațional, se face în funcție de contribuția pe care decizia presupus rațională o are la atingerea scopului, și nu după finalitatea ei.

De exemplu, încadrarea spre irațional poate fi îndreptățită în cazul în care un individ ia o decizie de a investi în acțiunile unei firme, chiar dacă are cunoștință despre faptul că outputurile acesteia sunt în scădere (fără a mai avea alte informații care să-i ofere motive să creadă într-o redresare a situației). În mod normal, individul și-a asumat un risc în urma unei decizii cu un grad scăzut de raționalitate. Finalitatea acesteia poate fi pozitivă, însă acest fapt nu face acțiunea mai rațională. De aceea spunem că raționalitatea ține strict de individ și nu de gradul în care acțiunea rezultată și-a atins sau nu scopul.

5. CONCLUZII

Ideile acestei lucrări, care se cer a fi subliniate și menționate în acest final, sunt legate în special de modul în care este percepută raționalitatea în economie, riscurile care decurg din înlocuirea lui homo oeconomicus cu un homo irrationalis cât și failibilitatea ideilor conform cărora fie se explică raționalitatea perfectă ca sumă a

raționalității limitate, fie se oferă ca soluție salvatoare conceptul de raționalitate colectivă.

Pentru a sublinia concis rezultatele acestui demers de cercetare, vom enumera în continuare ideile cheie:

- Dacă se pleacă de la premisa că nu există un om perfect rațional, nu putem concluziona că există un om perfect irațional, ci indivizi cu *raționalitate limitată*
- Dacă se acceptă *raționalitatea limitată*, nu putem vorbi de societate perfect rațională sau perfect irațională, deoarece cuantificarea gradului de raționalitate nu-și găsește sensul. În cazul în care se încearcă așa ceva, *raționalitatea perfectă trebuie să tindă spre infinit*.
- Dacă se acceptă faptul că *raționalitatea perfectă tinde spre infinit*, nu putem considera nici piața ca fiind *perfect rațională*.
- Cu *pieță imperfectă, indivizi cu raționalitate limitată și informații asimetrice*, nu putem face prognoze realiste, ci doar calcule epatante, de o acuratețe impresionantă însă construite pe un teren instabil
- Acțiunea nu este mereu cauză a unei rațiuni, însă orice rațiune presupune prin scopul său o acțiune
- Rațiunea pură face abstracție de experiență și extrage individul din context
- Despre rațiunea pură se poate discuta doar a priori. Acolo, cum susținea Kant, trimit științele exacte, fără ca ele să aibă un rezultat concret. Prin acest fapt, a nu se înțelege că și raționalitatea limitată presupune același lucru
- Raționalitatea nu înseamnă doar maximizare și eficientizare. Ea are mult mai mulți determinanți ce țin strict de fiecare individ în parte.

6. OPINII PERSONALE DESPRE CONCLUZII

Până în momentul de față, se poate spune că stadiul ideilor din această lucrare este unul incipient, argumentat și construit în prelungirea unor opinii marcante ale filozofiei și economiei. Necesitatea creării unor legături mai strânse cu economia și cu aplicabilitatea acestor concepte în știința economică, este una de prim ordin pentru continuarea cercetării. Chiar dacă există în text unele reveniri asupra aceluiași idei, ele au fost făcute pentru o mai bună argumentare și pentru a verifica sustenabilitatea contextului în care au fost utilizate.

În esență, putem considera că scopul cercetării a fost atins, conceptul de raționalitate economică fiind bine conturat și analizat critic dintr-o multitudine de perspective, atât dinspre cauzele care determină comportamentul rațional cât și dinspre efectele implicite ale acțiunii care precedă raționamentul. Construcția a fost făcută prin apelul la metodologia lui Decartes. Acesta, în a doua serie de răspunsuri din *Meditații metafizice*, în capitolul denumit *Metodă și meditație*, numea *analiza ca indicând acea cale spre adevăr prin care se arată cum efectele depind de cauze și sinteza fiind acea tehnică de cercetare prin care se examinează cauzele prin efectele lor*. Din atare considerente, am apelat atât la *sinteză* cât și la *analiză*, revenind uneori, așa cum s-a menționat, asupra unor idei și concepte, în speranța că eventualele erori de logică pot ieși la iveală.

Ca urmare a acestor aspecte, trebuie menționat că analiza s-a bazat în mod deosebit pe rațiuni și idei personale ce pot și trebuie a fi îmbunătățite printr-o mai bună racordare la literatura de specialitate, în special pe latura filozofico-economică dar fără a neglija eventualele critici venite dinspre științele cantitativiste.

BIBLIOGRAFIE

1. Ariely, Dan. *Irațional în mod previzibil*, București: Publica, 2010
2. Ariely, Dan. *Iraționalitatea benefică*, București: Publica, 2011
3. Aristotel. *Metafizica*. București: Univers Enciclopedic Gold, 2010.
4. Decartes, Rene, Constantin, Noica. *Două tratate filozofice urmate de viața și filozofia lui Rene Decartes*. București: Humanitas 1992
5. Georgescu, Roegen. *Legea entropiei și procesul economic*. București: Editura Politică, 1979
6. Kant, Emanuel. *Critica rațiunii pure*, București: Iri, 2008
7. Nozick, Robert. *The Nature of Rationality*. New Jersey: Princeton, 2010.
8. Sen, Amartya. *Rationality and freedom*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2004.
9. Solcan, Mihail Radu. *Rolul formelor de raționalitate în evoluția sistemelor sociale*. Edited by Laurențiu Staicu. Vols. Raționalitate și Evoluție; explorări filozofice ale complexității, Vol.I. București: Editura Universității din București, 2009.
10. Max, Weber. (prefață Raymond Aron). *Omul de știință și omul politic*. București: Humanitas, 2011
11. Pohoată, Ion. *Paradigme de gândire. Introducere în epistemologia economică*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994
12. Popper, Karl. *Logica Cercetării*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Mulțumiri:

Cercetările au fost finanțate din Fondul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342]